

УДК 346.14+346.9

Є.А. ТАЛІКІН, канд. юрид. наук, Східно-українській національний університет імені Володимира Даля

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Ключові слова: господарський процес, господарська процесуальна форма, господарська справа, організація, суд, процедура

Господарське процесуальне право як достатньо молода галузь потребує наукових досліджень. І одна з актуальних тем – це господарська процесуальна форма, адже з'ясування сутності, загальних рис та особливостей господарської процесуальної форми дозволить упорядкувати роботу в напрямку удосконалення процесуальних правил розгляду різного роду конфліктів у сфері підприємництва господарськими судами.

Різні аспекти господарської процесуальної форми досліджувались вченими-процесуалістами. Вказаному питанню присвячені, зокрема, праці таких науковців, як О.А. Беляневич, С. В. Васильєв, Ю.М. Горшенєв, Г.В. Дудникова, А.А. Латкін, Б.М. Поляков, Д.М. Притика, М.К. Треушніков, Г.П. Тимченко, М.Й. Штефан. Однак не всі аспекти господарської процесуальної форми розроблені достатньою мірою. Тому метою статті є дослідження визначення господарської процесуальної форми.

На початку дослідження варто зауважити, що поняття процесуальної форми не має вираженого галузевого забарвлення. Істотною специфікою володіє суть реалізації судової влади в цивільному, господарському, кримінальному та адміністративному судочинствах, тобто змістовний бік процесуальної діяльності. Але поняття господарської процесуальної форми як теоретичної категорії принципово не відрізняється від інших видів процесуальної форми. Доцільними слід визнати спроби теоретичного дослідження процесуальних галу-

зей права та, зокрема, формування єдиного узагальненого поняття процесуальної форми.

Важливими є висловлені в науці міркування щодо місця поняття форми захисту в системі правових категорій. Так, Г.П. Тимченко зауважує, що поняття форми захисту права безпосереднім чином пов'язане з питанням про предмет цивільного процесуального права, межі цивільного процесу, конструкцією видів цивільного судочинства, окремих інститутів позовного провадження, а також співвідношення матеріального права з процесуальним і т.д. [1, с.57].

У законодавстві визначення поняття «господарська процесуальна форма» не закріплене, та й навряд чи це є можливим. Формулювання визначення господарської процесуальної форми має значення, перш за все, для науки господарського процесу. Однак, будучи однією з основних категорій господарського процесу, господарська процесуальна форма визначає загальні засади функціонування та розвитку діяльності суду з вирішенням господарських справ, співвідношення з іншими видами судочинства та державної діяльності в цілому. Тому шляхом формування єдиних і цілісних теоретичних засад побудови господарського процесу поняття господарської процесуальної форми здійснює загальний вплив на нормативні приписи, що регулюють господарське судочинство, та практику їхнього застосування.

В науці наявна значна кількість визначень господарської процесуальної форми. Разом із тим, існуючі підходи потребують доопрацювання. Так, нерідко для формулювання визначення процесуальної форми використовуються категорії, що жодним чином не розкривають її сутності, не окреслюють її змісту. Серед них «складне правове утворення», «складне, багатогранне правове явище», «основна конструкція всього юридичного процесу» і т.п. Не заперечуючи справедливості вказаних епітетів, їхній вплив на розкриття сутності досліджуваного явища є мінімальним. При всій їхній доцільності для розкриття сутності досліджува-

ного поняття, використання їх у визначенні видається недостатньо обґрунтованим.

Представлені науці визначення господарської процесуальної форми пропонуються через застосування ряду категорій абсолютно різних за змістовним наповненням (діяльність, умови, засіб, ідеальна модель тощо). При цьому кожен з існуючих підходів має певні аргументи на свою користь та не може бути визнаний неправильним. З цього витікає, що поняття господарської процесуальної форми є багатограним, виконує різні функції, існує на теоретичному та практичному рівнях.

Для розкриття суті цього об'ємного поняття недостатньо тільки визначення, воно має доповнюватись ознаками, властивостями, функціями, структурою. Хоча, повертаючись до визначення, слід зауважити, що формування поняття господарської процесуальної форми має відбуватися за допомогою найбільш глобальної, вагової функціональної ознаки, що дозволяє індивідуалізувати господарську процесуальну форму в системі господарського процесу. Оскільки господарська процесуальна форма є однією з основних категорій господарського процесу, так би мовити складовою першого порядку, найбільш доцільним вбачається визначення через її відношення до процесу взагалі, тобто визначити частину (сторону, бік) процесу, що охоплюється поняттям господарської процесуальної форми. Тому визначення має бути сформульоване шляхом окреслення відповідної сторони процесу виконання господарським судом своїх функцій та діалектичного поєднання з іншою стороною господарського процесу – змістом судової діяльності. Це дозволить виокремити господарську процесуальну форму як самостійну правову категорію та окреслити її межі.

Аналізуючи представлені в науці визначення, можна дійти до наступних висновків. Окремі вчені не проводять достатнього розмежування господарської процесуальної форми із іншими категоріями (господарським процесом, господарським процесуальним правом). Зокрема подібним чином трактує госпо-

дарську процесуальну форму М.К. Треушніков, охоплюючи цим поняттям усю діяльність компетентних органів із захисту права [2, с.20], Н.А. Чечина, яка пов'язує господарську процесуальну форму з сукупністю встановлених законом правил [3, с.170]. Подібні підходи призводять до втрати поняттям господарської процесуальної форми власного змісту та змішування з іншими поняттями процесуального права і, врешті-решт, до заперечення доцільності існування досліджуваної категорії.

Інші визначення не містять істотних ознак господарської процесуальної форми. Надмірно спрощеним видається визначення, запропоноване М.С. Строговичем, який вказує тільки на сукупність встановлених умов з вчинення процесуальних дій учасниками процесу на виконання їхніх прав і обов'язків [2, с.25], не встановлюючи ні обсягу досліджуваного поняття, ні мети існування господарської процесуальної форми, ні кола відносин, на яке вона поширюється.

В окремих випадках, навпаки, визначення переважане зайвими, несуттєвими деталями. Зокрема А.А. Латкін додає до визначення господарської процесуальної форми такі ознаки, як динамізм та можливість змінювання в рамках видів, стадій та інститутів судочинства [4, с.12]. Не заперечуючи наявності відповідних ознак, зауважимо, що вони не є в цьому випадку такими, що утворюють визначення вказаного поняття. Тобто і динамізм, і змінюваність мають розглядатися не в якості ознак, що окреслюють визначення господарської процесуальної форми, а при більш детальному вивченні як її властивості.

Ряд запропонованих визначень буде виключно стосовно позовного провадження, ігноруючи виконання судом з використанням господарської процесуальної форми інших функцій. Подібні поняття сформульовані А.А. Латкіним, Г.В. Дудниковою. Очевидно, що на сучасному етапі господарська процесуальна форма охоплює не тільки вирішення господарських спорів, але й інші функції суду (провадження справ з банкрутства, застосу-

вання запобіжних заходів). Отже, визначення, що не стосується цих проваджень, є неповним.

Інші визначення зводять процесуальну форму до сукупності процесуальних засобів. Саме так пояснює процесуальну форму М.Й. Штефан. Господарська процесуальна форма не може бути представлена в якості сукупності процесуальних засобів через те, що володіє ознаками цілісності та єдності, а також властивостями, окремим процесуальним засобам не притаманними.

В окремих визначеннях господарська процесуальна форма пов'язується виключно з діяльністю суду та не поширюється на діяльність інших суб'єктів. Наприклад, подібний погляд визначений А.А. Добровольським. Але не тільки суд, а й інші учасники процесу діють в рамках господарської процесуальної форми, значна частина приписів якої адресована сторонам, представникам та іншим суб'єктам. Не можна уявити собі процесуальну форму, котра би регламентувала поведінку суду, не встановлюючи правил для інших учасників судочинства.

Отже, визначення господарської процесуальної форми не може вважатися питанням, досконало дослідженим наукою.

При з'ясуванні істотних ознак господарської процесуальної форми слід зважити на те, що ця категорія застосовується тільки для *організації* виконання функцій такого юрисдикційного органу, як господарський суд. Вважаємо вказане твердження можливим через наявні в науці тенденції поширення обсягу господарського процесу на діяльність інших органів – третейського суду, арбітражу [5, с.33]. Слід погодитись із зауваженням Г.П. Тимченка про те, що формування порядку захисту суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу в більшій мірі залежить від статусу органу, котрий здійснює захист [1, с.52]. Розглядаючи історію захисту прав та інтересів, Т.В. Сахнова стверджує, що форми захисту в першу чергу співвідносяться з органом захисту, а не з особливостями діяльності щодо захисту [6, с.3]. З розширенням функцій

господарського суду та виходом їх за межі власне розгляду спорів у сфері господарювання правове положення господарського суду, гарантії незалежності та справедливості його рішень актуалізуються в ролі фактора розширення обсягу сфери застосування господарської процесуальної форми.

Виконання поряд з функцією вирішення спорів інших функцій у формі господарського судочинства обумовлює необхідність використання при формулюванні обсягу останньої певної узагальнюючої категорії, котра б об'єднувала в собі всі види вирішуваних господарським судом завдань. Таким поняттям є «господарська справа». Щоправда, поняття «господарська справа» недостатньо вивчене в науці і потребує більш детального дослідження. Певні напрацювання наявні в частині з'ясування суті категорії «цивільна справа». Зокрема Т.В. Сахнова вважає, що «цивільна справа» – збірна категорія, що відмежовує цивільні справи від кримінальних [6, с.7]. На нашу думку більш обґрунтованою є позиція, згідно з якою «цивільні справи» – це всі справи, що розглядаються за правилами цивільного судочинства [7, с.246]. Однак і це поняття пояснює тільки ознаку «цивільна» і не вказує на сутність терміна «справа». Оскільки з'ясування сутності терміна «справа» виходить за межі нашого дослідження, зауважимо тільки те, що всі господарські справи мають правове підґрунтя, віднесені законом до компетенції господарського суду та вирішуються за правилами господарського судочинства. Однак наведені риси потребують більш детального розгляду та уточнення, а поняття «господарська справа» – уваги науковців.

Також на окрему увагу заслуговує співвідношення господарської процесуальної форми з господарським процесуальним правом. Порядок розгляду та вирішення господарських справ будується на нормах ГПК України та інших актів господарського процесуального законодавства, доповнюється судовою практикою. Правила провадження в господарсь-

ких справах в переважній більшості визначені нормативно. Однак слушними є твердження науковців про зростання ролі судової практики в регулюванні суспільних відносин [8]. На сучасному етапі розвитку права розуміння останнього виключно в якості нормативних приписів не має майбутнього. І хоча господарське процесуальне право належить до галузей з високим рівнем нормативних приписів в усіх правових системах, слід визнати, що вони доповнюються і судовою практикою, і природними правами, і правовими традиціями. Господарське процесуальне право має значно ширший обсяг ніж господарське процесуальне законодавство. Разом із тим, господарська процесуальна форма не може бути ототожнена з нормами господарського процесуального права, оскільки останні – це тільки основа для розвитку судової діяльності. Форма – це не тільки абстрактна модель, сформована правом, але й реальне її втілення в діяльність учасників розгляду конкретних справ. Тому, на нашу думку, норми права є основою процесуальної форми.

Характерним змістом процесуального права є правила процедури, послідовності вчинення дій. Процес сам по собі є динамічним явищем. Особливістю правового регулювання процесуальних галузей є те, що вони спрямовані на впорядкування послідовності, руху розгляду справ. Отже, правила форми – це за сутністю своєю є правила руху, правила динаміки, правила процедури. Варто зауважити, що процедурність притаманна не тільки судовій процесуальній формі, вона характеризує будь-який процес діяльності юрисдикційних органів [9, с.148]. Однак процедурність в судочинстві, так би мовити, досягає найвищого рівня.

В літературі нерідко вказується, що процесуальна форма є належною процедурою [10, с.2]. На нашу думку, подібні висловлювання за своїм змістом наближаються до визнання процесуальної форми абстракцією, ідеальною моделлю процесу [11, с.30]. В такому випадку форма не охоплює реальної діяльності

суб'єктів судочинства. Між тим, загальною тенденцією сучасного правознавства є перенесення акцентів в дослідженнях з нормативних засад на практичні дії [12, с.12–13]. Особливе значення має діяльність у сфері судового процесу, тому її виключення з поняття форми не вважається правильним.

З іншого боку, «належність» правової процедури може бути не дотримана, адже діяльність суб'єктів господарського процесу може бути порушенням процесуальних норм, зловживання процесуальними правами. Господарськими судами нерідко допускаються помилки в правозастосуванні, виносяться необґрунтовані та незаконні рішення. І хоча ці явища є небажаними, вони існують. На їхнє подолання спрямовуються певні засоби правового та організаційного характеру. Крім того, розгляд жодної господарської справи не може вважатися ідеальним, а скоріше «прийнятним», адже не всі учасники процесу є юристами-професіоналами. Тому при всьому негативному ставленні до порушення процедури не можна виносити відповідні дії за межі процесуальної форми, оскільки це правове явище має цілісний характер та як будь-яка людська діяльність не позбавлене помилок та порушень. Отже, розгляд господарської процесуальної форми тільки як «належної», «ідеальної» процедури видається нам дещо однобоким та спрощеним.

У науці в якості мети існування форми називається захист прав та інтересів суб'єктів господарювання, а категорія процесуальної форми часто пов'язується з поняттям захисту [13, с.20]. З нашого погляду, подібні твердження є певним перебільшенням. Питання про те, чи забезпечує господарське судочинство в умовах змагальності захист прав та інтересів, заслуговує окремого детального дослідження. За умови позитивної відповіді на окреслене питання доцільніше пов'язувати із захистом прав та інтересів весь господарський процес, адже сутність захисту не стільки в формальних, скільки в змістовних аспектах судочинства.

Разом з тим існування господарської процесуальної форми викликається певними причинами, оскільки форма – результат ускладнення, удосконалення процесу. Слід визнати правоту тих авторів, які вказують на утилітарне, інструментальне призначення господарської процесуальної форми [13, с.12; 14, с.24–25; 15, с.15]. Форма не потрібна сама по собі, вона необхідна як спосіб забезпечення якості судової діяльності. Сучасні стандарти якості судової діяльності відображаються в найбільш загальному вигляді в міжнародних актах, зокрема в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ст.6 п.1 якої вказує, що кожен має право на справедливий та публічний розгляд справи в розумний термін незалежним та безстороннім судом, створеним на підставі закону [16]. Тому, на нашу думку, метою існування господарської процесуальної форми слід визнати забезпечення справедливості та своєчасності вирішення господарських справ.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо власне визначення господарської процесуальної форми. Господарська процесуальна форма – це заснована на встановлених нормах права процедурах організація розумового процесу розгляду та вирішення господарським судом справ, віднесених до його компетенції, спрямована на забезпечення його справедливості та своєчасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: дис. ... кандидата юрид. наук / Тимченко Г. П. – Х., 2002. – 203 с.
2. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 470 с.
3. Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производство / Н. А. Чечина, Д. М. Чечот // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М., 1976. – С. 170–184.

4. Латкин А. А. Процессуальная форма разрешения дел в арбитражном суде первой инстанции: дис. ... кандидата юрид. наук / Латкин А. А. – Самара, 2003. – 196 с.

5. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: Система и принципы / Е. Б. Абросимова. – М., 2003. – 160 с.

6. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты / Т. В. Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 767 с.

7. Коршунов Н. М. О праве на судебную защиту в свете нового ГПК РФ / Н. М. Коршунов, Ю. Л. Мареев ; под ред. М. К. Трешникова // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. – М. : Городец, 2004. – С. 245–252.

8. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судейское право / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – 512 с.

9. Попова Ю. А. О концепции судебного права в России / Ю. А. Попова ; под ред. М. К. Треушниковой // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. – М. : Городец, 2004. – С. 145–154.

10. Вандышев В. В. Уголовный процесс. Общая и Особенная части : учеб. для юридических вузов и факультетов / В. В. Вандышев. – М. : Контракт, 2010. – 720 с.

11. Дудникова Г. В. Арбитражная процессуальная форма: дис. ... кандидата юрид. наук / Г. В. Дудникова. – Саратов, 2005. – 202 с.

12. Вершинин А. П. Способы защиты прав в суде: дис. ... доктора юрид. наук / Вершинин А. П. – СПб., 1998. – 58 с.

13. Арбитражный процесс / под ред. Треушниковой М. К. – М., 2003. – 497 с.

14. Боровик С. С. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України / С. С. Боровик, В. В. Джуль, С. М. Мудрий. – К. : Оріяни, 2001. – 228 с.

15. Васильев С. В. Хозяйственное судопроизводство Украины : учеб. пособие / С. В. Васильев. – Х. : Эспада, 2002. – 368 с.

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

Таликін Є. А. Визначення поняття господарської процесуальної форми / Є. А. Талыкин // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 723–728 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11teagpf.pdf>

Досліджено визначення поняття господарської процесуальної форми. Проведено критичний аналіз наявних в науці поглядів на визначення господарської процесуальної форми. Визначено істотні ознаки господарської процесуальної форми, за допомогою яких формулюється власне визначення поняття господарської процесуальної форми.

Талыкин Е.А. Понятие хозяйственной процессуальной формы

Исследованы определения понятия хозяйственной процессуальной формы. Проведен критический анализ существующих в науке взглядов на определение понятия хозяйственной процессуальной формы. Определены существенные признаки хозяйственной процессуальной формой, с помощью которых формулируется определение понятия хозяйственной процессуальной форма.

Talykin E.A. Definition of Commercial Procedure Form

Article is devoted research of definition of concept the economic remedial form. The critical analysis of sights existing in a science on concept definitions the economic remedial form is carried out. It is defined essential signs by the economic remedial form and with which help own definition of concept the economic remedial form is formulated.